

НАРОДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ЛЕЛЕКА В НАРОДНИХ УЯВЛЕННЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ

*На хаті старезній – старезне кубло
Не верне до нього минуле,
Бо вже лободою давно поросло.
Чи бусли про нього забули?*

К. Кутельмах

Народна культура Полісся упродовж останніх століть привертає до себе увагу науковців не лише в Україні, а й в інших державах слов'янського світу. Вона зберігає прадавні пласти місцевих уявлень, що дійшли до нас у вигляді легенд, обрядів річного циклу, господарських традицій тощо. Поліський регіон є територією побутування реліктових етнографічних явищ і водночас таким, що найбільше постраждав від аварії на Чорнобильській АЕС. Доля його корінного населення, місцеві традиції потребують особливої уваги. Працюючи у складі етнографічних експедицій, нам неодноразово довелося бачити порожні, зруйновані села, а в живих – стикатися з численними проблемами місцевих селян, їх хворобами поставарійного походження, швидким вмиранням старожилів тощо.

Між тим етнографія краю і сьогодні виявляє стійкі культурні символи, пов'язані з різними міфологічними сюжетами. Серед них помітне місце займають образи зооморфні й орнітоморфні. З-поміж них виокремлюються вовк, кінь, лелека та деякі інші¹. Наше дослідження присвячене народним уявленням про лелеку та символічним значенням цього образу в системі обрядової традиції Правобережного Полісся. Воно ґрунтується на друкованих джерелах та польових матеріалах автора.

Образ лелеки частково вже студіювався сучасними етнологами і пов'язувався з кількома сюжетними лініями: походження лелеки, уявлення про його гніздо, обрядове печиво у формі птаха тощо. Дослідники слов'янської етнокультури не раз відзначали, що лелека – один із найшанованіших у середовищі слов'янських народів птах: «З дуже давнього часу в нас поширене поважання бузька чи бусла як символу праці і прив'язаності. ... Бо бусел – птах побожний»². Символізм цього образу знаходимо вже у літературних творах християнського змісту давньоруського періоду. Так, у найдавнішому з відомих текстів «Фізіолога» (XIII ст.) лелека є символом і прикладом турботи дітей про літніх батьків. Молоді птахи обступають старого батька, в якого з роками злиняли пера, і допомагають йому літати, зігрівають крилами, приносять їжу³. Сучасні народні уявлення також засвідчують, що лелеки турбуються про гніздо й дітей, як люди.

Незважаючи на присутність образу в етнокультурах усіх слов'ян, спільної назви

цей птах не має. Українське слово бусел, бусень вважають тюркського походження⁴. Поліщуки вирізняють лелеку чорного (лісового) й білого (сільського). Тут і нині побутує легенда про те, як лелека став чорним – мисливець застрелив лелечиху, а її пара лелека почорнів від горя і почав уникати людей (с. Степань Сарненського р-ну Рівненської обл.).

З весняним прильотом буськів селяни пов'язували прихід тепла. Уявлення про те, що весною лелеки повертаються з вирію, корелюються з народною назвою Чумацького шляху на Берестейщині – *буськова дорога*⁵. Сприймаючись у народі провісниками тепла, ці птахи зазвичай повертались першими ще тоді, коли на полях лежав сніг: *«Як буські прилітають на сніг, то летять до лісу, покіль зійде»* (с. Висоцьк Дубровицького р-ну. Рівненської обл.); *«Інколи уже бусли є, а сніг нападає, але буськи летять на тепло»* (с. Можари Овруцького р-ну Житомирської обл.); *«Бусел прилітає першим, а буслиця вже после. Але обоє – перед Благовіщенням»* (с. Блідча Іванківського р-ну Київської обл; с. Велідники Овруцького р-ну. Житомирської обл.); *«Буває що сніг іще лежить, а вони прилітають. Яка б погода не була, а вони повертаються в одних числах»* (с. Обуховичі, Прибірськ Іванківського р-ну Київської обл.).

У сучасному польовому матеріалі фіксуємо різні терміни повернення лелек. За одними свідченнями, вони прилітали перед Благовіщенням (с. Орваниця, Ясенець Дубровицького р-ну; с. Прикладники Зарічненського р-ну Рівненської обл.), за іншими – безпосередньо в день свята (с. Серники Зарічненського р-ну Рівненської обл.). Повідомлення про повернення на Благовіщення ми знаходимо і в етнографічних записах середини ХІХ ст.: *«Кажуть, що цього дня (на Благовіщення. – І.Н.) бузько (бусол) і ластівки повинні вже прилетіти з теплих сторін до нас або, як вони говорять, з вирію»*⁶. Щодо повернення лелек перед Благовіщенням маємо додаткові уточнення: *«На десятій неділі после Різдва прилітають бусли»* (с. Можари); *«Бусли летять перед Десятухою (десятий тиждень після Різдва – І.Н.)»* (с. Велідники); *«Прилітають на 12 неділі після Різдва»* (с. Ходаки Коростенського р-ну Житомирської обл.); *«Бусли прилітають як Теплий Олексій, хоч і мороз»* (с. Купеч Коростенського р-ну Житомирської обл.); *«Бусли заранне прилітають – на Обертення. Перші шпаки, а далі – бусли»* (с. Мелені Коростенського р-ну Житомирської обл.)⁷. Наведені записи свідчать, що період весняного повернення птахів був достатньо тривалим і за новим стилем охоплював межі від 9 березня до 7 квітня.

У контексті повернення лелек важливою вважалась перша зустріч із ними. Щодо неї фіксуємо низку вірувань: *«Коли вперше побачиш буська у польоті, зіпрись на огорожу спиною. Як він стоїть, падай на землю і качайся»* (с. Старі Коні Зарічненського р-ну Рівненської обл.); *«Як побачиш лелеку весною, тричі присядь, накривши ноги, будеш рік здоровий»* (с. Степань); *«Добре побачить буська летячого, а як побачиш стоячого, одвернись. Єслі первий раз побачиш, як вон ходіт на ногах, то тогди вродє ноги болять»* (с. Серники, Висоцьк). Останні погляди є типовими для Полісся: *«Як первий раз побачиш стоячого бусла, ноги болітимуть»* (с. Тхорин Овруцького р-ну Житомирської обл.). При цьому маємо деякі уточнення: *«Як побачиш буська летючого, то просі, щоб так ходити, як вон летить»* (с. Ясенець); *«Як прилетить бусько і первий раз його побачиш, гукай: «Бусько, бусько, дай мені здоров'ячко, надели мене здоров'ячком»* (с. Морочне Зарічненського р-ну Рівненської обл.). В окремих випадках перша зустріч із буськом може забезпечити добробут на весь рік: *«А як перший раз закує зозуля, бряжсчи копійками, а можна і до буська, коб у тебе весь рік були гроші»* (с. Морочне); *«Як первий раз побачиш буська, треба кишеню трусить, щоб гроші не виводились»* (с. Черниця Корецького р-ну Рівненської обл.).

Наведені матеріали з Рівненщини виявляють різні обрядові дії, що їх здійснювали під час першої весняної зустрічі з лелекою. Натомість у житомирській та київській частинах Полісся останні, за незначним винятком, відсутні. Про такі обряди маємо лише одне свідчення: *«Як весною прилітають бусли (або й інші птахи), треба взяти соломинку чи сенце, чи голечку да кінуть і сказать: «На тобі на гніздечко, а міне на здоров'ячко»* (с. Обуховичі). Типовими ж тут є лише наведені вище уявлення про те,

що добрим знаком вважався птах у польоті: «Як летячого бусла побачиш, це ще людина дужая, а як сядячого, то ти больний» (с. Блідча). На Житомирщині вперше побачений лелека також обіцяв дівчині швидке одруження: «Добре весною побачить бусла летючого, а як сядячого погано. Як сядячого дівка бачила, то замуж не поїде, а як летить, то слава Богу і вона вилетить» (с. Васьковичі Коростенського р-ну с. Ласки Народицького р-ну Житомирської обл.).

Сюжет весняного повернення й зустрічі буськів безпосередньо пов'язаний і з уявленнями про лелече гніздо, його будування та символічні значення. Інформанти стверджують, що бусько першим починав класти гніздо і пов'язують цей момент із Благовіщенням: «Бусол коб до Благовіщення ломаку на кубло поклав» (с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.). Зазначимо також, що на Поліссі образ бусла, який буде гніздо на інше свято – Сорок святих, несучи туди сорок гілочок, замінює собою образ сороки, що побутує в історичній пам'яті сторожилів Волині, Поділля та деяких інших регіонів (с. Кам'янка Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.). Коли повернення птахів очікували перед Благовіщенням, саме в це свято буслиця мала знести яйце (с. Мульчиці Володимирецького р-ну Рівненської обл.; с. Ясенець; с. Велідники). Аналогічні уявлення фіксуємо в етнографічних записях кінця XIX – початку XX ст.⁸ Вірування щодо лелечого яйця мають деякі місцеві мотивації, які пов'язують народні погляди та церковні канони: «На Благовіщення батюшка в церкві мирує, то значить, що тим яйцем мирує, тобто яйце вже знесене, це колись такий знак був» (с. Прикладники). Покладення першого яйця перед Благовіщенням обіцяло добрий урожай: «Бусли як до Благовіщення знесуть яйце, то на врожай добре» (с. Ст. Коні).

Символіка яйця в контексті наведених поглядів до кінця не вивчена. Для її бодай гіпотетичного з'ясування ми звернулись до народних загадок про рік. Загадки із цим сюжетом були відомі ще у греків. Так, в одному з новогрецьких текстів яйце однозначно символізує рік, а пташиний код формує всю структуру останнього: «Триста шістдесят п'ять журавлів, тридцять голубів у дванадцяти гніздах насиджують і одне яйце висиджують»⁹. В. Перетц наголошував на подібності українського і давньогрецького загадкового матеріалів. Серед наведених вченим загадок знаходимо й український аналог вищенаведеного тексту: «Триста галок та п'ятдесят чайок та п'ятнадцять орлів одно яйце знесли»¹⁰. Отже, яйце (у нашому випадку буслове), його відкладання, можливо, символізує початок року.

В українців, як і у всіх слов'ян, гніздо бусла на хаті – щаслива прикмета. Воно рятує від грому й блискавки. На Поліссі ці уявлення фіксувалися ще в кінці XIX ст. (с. Яполоть, Головин Костопільського р-ну Рівненської обл.)¹¹. Та й загалом хаті, де він покладе своє гніздо, в усьому щаститиме. Для гнізда бусько нібито обирає хату спокійну й побожну. Вилетівши на зиму в ірїю, на весну він неодмінно вертається на старе місце¹². Дослідники минулого писали, що займати бусла не можна, бо він спалить хату. Руйнування його гнізда – поганій знак (с. Велідники). Однак поліські селяни, спостерігаючи за життям буслів, зауважували в їх стосунках різні життєві ситуації, зокрема, пов'язані з гніздом: «А було мені таке, що бусчиха знесла в комин яйце, бо бусько не пускав її в кубло» (с. Ясенець); «Бувало, що буські самі своє кубло розкідали» (с. Висоцьк). Зачіпання лелечого гнізда чужими людьми, особливо на Благовіщення, сприймалось як магічний акт негативного змісту: «Було таке, що стара женочина до мене прїходила да в кубло штиркала жердкою. А це свято було Благовіщення. То вона ніщо знала» (с. Висоцьк). Зв'язок лелечого гнізда й пожежі дозволив сучасним дослідникам пов'язати лелеку з небесним вогнем¹³.

Благовіщення в поліській традиції пов'язане не лише з поверненням лелечого ключа, а й початком нового аграрного сезону. До цього дня землі не лише не орали, а й не копали і не городили: «Колки бить і горать не можна до Благовіщення» (с. Прикладники). З Житомирщини маємо матеріали про існування прямого зв'язку між першою оранкою та прильотом лелек: «Як прилетів бусол, то жінка з плугом іде. Першим орати ішов чоловік, жінка виходила пізніше» (с. Андріївка Черняхівського р-ну Житомирської обл.), на Рівненщині – опосередкований

(заорювання й повернення буслів у часі співпадали).

На теренах Волині, Західного Полісся, Пінщини та Підляшшя до Благовіщення випікали й обрядове печиво з назвою *буськові лапи*. Питання побутування останніх уже студіювалося в етнологічній літературі¹⁴. Відзначимо, що Благовіщення – свято, в яке в Україні існувала сувора заборона розпалювати піч, варити їжу, пов'язувалась з переконаннями, що це призведе до засухи, неврожаю. Однак, випікання *буськових лап* на Благовіщення вважалось важливим і обов'язковим: «Закон був такий – на Благовіщення буськові лапи. Їх їли і старії і малії» (с. Прикладники); «До Благовіщення буськові лапи робили, багато, всім дітям. Всі бігали з тими лапками, часом на паличках» (с. Морочне); «Напередодні Благовіщення пекли буськові лапи. Строять тісто, замісують, розкачують, ложать на лопатку да ножиком раз, два, три – дві пальці зроблять. Їли їх діти й дорослі. Я мала була да наберем тих лап да бежимо на село – буськов ніби кликати. Кричали: «Бусечко, бусечко, надели, Боже, здоров'єчком. Кіко на тобі пір'єчка, коб нам стіко літечка» (с. Серники); «На Благовіщення пекли буськові лапи. Їли і буськові виносили: “Бусько, на тобі мою лапу, дай мені свою» (с. Мульчиці). Маємо кілька варіантів цієї форми печива. За матеріалами, що їх наводить Олександр Страхов, воно трипале. Крім трипалих лап, нам довелося фіксувати двоपालі (на півночі Рівненщини) та п'ятипалі (на Волині): «На Благовіщення пекли буськову лапу. Коржа прісного розкачують та зроблять п'ять пальців. У цей день його і з'їдали. Веснянок співали: «Весна красна, що ти нам принесла» (с. Полянє Славутського р-ну Хмельницької обл.); «На Благовіщення пекли буськову лапку. П'ять пальчиків порізаних та й лапка, так бі (ніби. – **І.Н.**) долоня. На саме Благовіщення пекли» (с. Черниця).

В окремих випадках оповіді старожилів виявляють деталі, які суттєво доповнюють символіку образу бусла та сутність традиції виготовлення печива у вигляді його лапи. Так, у північній частині Рівненщини нам вдалося зафіксувати таку інформацію: «Сороки пекли на Сорок святих, а буськову лапу на Благовіщення. Моя баба казала, що треба на Благовісника (наступний після Благовіщення день. – **І.Н.**) спекти буськову лапу. “Бабо, а як же ти спечеш ту буськову лапу?” “А я покажу”. Такого довгого пирожка зробила, за ножа раз, раз, вон де ширший, а вон де вузчий, от і буськова лапа. Її треба пекти. Мо, в хто в неділю хліб пече, бо є такі набожні, що не печуть, то треба спекти на Благовісника лапу, щоб Бог гріха одпустив. І їли її – бо ж то хліб» (с. Старі Коні); «Колись і буськові лапи пекли до Благовіщення. Як спік буськові лапи, то вже можеш у любую неділю хліб пекти. А як не, то в неділю хліба не печи» (с. Сварицевичі). Аналогічні погляди локально фіксувала й Тетяна Агапкіна. На думку дослідниці, *буськові лапи*, як й інше порційне печиво весняного циклу, виготовляли для душ померлих, які, за народними уявленнями, уособлювались у птахів, а отже, мали медіативний статус календарного (першого) й поминального печива. Аргументом для останнього твердження є текст російської заклички, у якому йдеться про прісне весняне обрядове печиво, випечене архаїчним способом – на сонці¹⁵. Форма печива, вочевидь, виявляє уявлення про зображення лелечої лапи, що ізоморфна пташиному тілу. Обрядове зображення сліду лелеки в печиві санкціонує випікання хлібних виробів упродовж цілого року. У народній традиції краю спостерігаємо подібність між образом лелеки, його слідами й образом її образом Спасителя. Останній, за християнськими канонами, ходить по землі від Великодня до Знесення. На цей період, за свідченням старожилів, існувала низка заборон: «На Знесенне Бог сходить на небо. У ці шість неділь не можна мочитися на дорозі, бо Бог іде по дорозі. Він за шість неділь коля нас ходє да наслухаєца нашу байку, шо ми баємо, а є таке, шо й на Бога бає. По дорозі і ругатиса не можна, бо там Божі сліди. На Повзнесенне (передень Вознесіння. – **І.Н.**) – Бог на половину, а на Знесенне – заходить на небеса» (с. Ст. Коні). Отже, в системі двох свят весняного циклу спостерігаємо священне ставлення до буська та його печива-зображення.

Ареал побутування згаданого печива достеменно не окреслений. Напевне невідомо, чи є він суцільним. За матеріалами автора, його східною умовною межею є р. Горинь, де традиція випікання *буськових лап* фіксується лише на лівому березі.

У напрямку до р. Случ ця форма невідома: «*Буськові лапи у нас не пекли*» (с. Висоцьк). На Волині слід шукати південну лінію ареалу. Тут східна межа окресленої традиції фіксується в селах, розташованих між верхньою течією Горині та Корчика (південна частина Корецького р-ну Рівненської обл. та північна частина Славутського р-ну Хмельницької обл.).

Т. Агапкіна пояснює семантику виготовлення *буськових лап* уже згадуваними уявленнями про те, що до Благовіщення лелека має відкласти в гніздо яйце. На нашу думку, це печиво пов'язане з актом першого (весняного) торкання птахом землі ногами. Згадаємо, що лапи виносились на сільські вулиці саме для першої зустрічі лелек. Яйце ж у регіоні є стійким маркером урожайності року. Виключенням є етнографічний запис кінця ХІХ ст. Відповідно до нього скинуте буслом яйце віщує голод, а бусленя – епідемію (с. Дроздово Гощанського р-ну Рівненської обл.)¹⁶. Тут обидва символи мають негативне значення. В інших випадках маємо стійку опозицію хороший / поганий. Так, скинуте з гнізда бусленя віщує неврожайний рік, а яйце – урожай: «*Бало кажуть, що як бусько яйце скине, то добре, а як дитину, то пагано*» (с. Сварицевичі); «*Бало, що хворе буслення викидали з гнізда, то недобре*» (с. Прикладники, Мульчиці); «*Як бусько бусчення скідає – голодний год буде, а як яйце – це ніщо*» (с. Висоцьк, Старі Коні). Аналогічні погляди фіксуємо й на Житомирщині: «*Як бусол скине яйце, то за яйце хліба купиш. Як скине буслення, то й за дитя хліба не достанеш*» (с. Ходаки, Велідники; с. Веприн Радомишльського р-ну Житомирської обл.; с. Обуховичі). Паралельно тут існують погляди про те, що викидання яйця або пташеняти траплялось тоді, коли відкладалась непарна кількість яєць: «*Кількість дітей у буслів має бути парною. Якщо виводиться непарна кількість пташенят, буслення чі яйце скідається. Кількість дітей у них завжди повинна бути парною. Буслення віщує неврожайний рік*» (с. Мелені); «*Як бусел вікіне буслення, кажуть, що тому бусленяті пари не хватає*» (с. Блідча). Часом місцеві селяни твердять, що бусли викидали слабке пташеня: «*Бусел викидає буслення, наприклад, еслі трое народиться, трое одинакових не буває, одне буває жиденьке, слабеньке і у буслов закон такий – слабе викинуть*» (с. Запрудка Іванківського р-ну Київської обл.).

Ми вже акцентували увагу на тому, що весняний приліт лелек збігався з початком аграрного сезону – заорюванням. Так само їх гуртування в *табуни*, *гурбочки* для вильоту відбувалось у момент завершення жнив (*дожинків*): «*Відлітають вони, як копі стоять гречание*» (с. Мелені). Зазвичай відліт буслів селяни пов'язували з днями таких свят, як Ілля (2.08.); Спас (19.08): «*Бусли збираюця после Спаса. После Спаса, як ідуть на поле, то і їсти не беруть, кажуть, що бусько полетів і полудень забрав*» (с. Морочне); *Спленне* або *Перша Пречиста* (Успіння Пресвятої Богородиці – 28.08. – **І.Н.**): «*Од Першої Пречистої ластовкі зникають (одлітають на Пречисту). Журавлі як починають клокотать на Пречисту (в конці лета), буде рання зима. Бусли ночью на Пречисту повинні летіти*» (с. Велика Глумча Ємільчинського р-ну Житомирської обл.), а найпізніше – на Семена (14.09.): «*Буськи збираюця на долинах, оце буде Семена, 14 вересня і вони збираюця до купі тра-та-та-та-та. Суд у їх іде і вони одного засуджають, що він застаєця тут один і пропадає. А за шо, не знаю. На Семена починають бусли вилітатъ*» (с. Лишня Макарівського р-ну Київської обл.). У матеріалах ХІХ ст. знаходимо повідомлення про те, що з-поміж інших птахів лелеки відлітали найпізніше¹⁷. Після цього проводились й осінні засівки: «*Жито сеють после Спленія, як буськи полетіли*» (с. Тихе Костопільського р-ну Рівненської обл.).

Терміни лелечого збору в краї визначають й зимову погоду. Так, ранній відліт лелек обіцяв ранню зиму: «*Як буськи зарань полетіли, то буде осень холодна. Десь на Спаса вони починають збираця табунами. А як збираюця в липні чи в червні, люди говорять, що буде спад – дощ*» (с. Прикладники).

Місцеві селяни, спостерігаючи гуртування лелек, відзначали, що один із них нерідко залишався й знаходили цьому різні пояснення: «*Збираюця буськи после Спаса. А буває, що де-небудь і остануця. Кажуть, що то беспарние, що їх не приймають. На буськів кажуть, що остався (на зиму. – І.Н.)*» (Ст. Коні); «*Буськи збираюця на сіножаті, на полі, подалі од села. Да вже зберуця до некоторого*

одсовітують да кїдають буська, бо грїшний. У них суд є: плентаюца, плентаюца і решають вже. І буває таке – гїнчїй год не відно, як уже полетят вверх, а гїнчїй год – вже той бусько ж не Perezїмує тут, то він вїлетає високо, високо да падає да розбивається» (с. Городок Дубровицького р-ну Рівненської обл); «Бусько котрийсь на зиму остається, бо його інші буськи вельмі б'ють – суд над їм роблять. А за шо, не знаю» (с. Ясенець); «Як який бусьок лишався, то казали, шо він грїшний» (с. Сварицевичі); «Собїраюца назад после Іллі. Остаецца той, хто провінуватїца. У них суд буває» (с. Купеч, Можари; с. Прибірськ, Блїдча). «Бусли од нас вїлетают на Спаса. Да ще вїлетає бусол на той круг, а вони кругом стоять, тїє бусли і одного обсудять і вон не вїлетає. Раз бачїлі, шо бусол злетїв високо-високо і на той круг, шо його засудїлі, впав і вбївся» (с. Покалів Овруцького р-ну Житомирської обл.). Крім поглядїв, що покинутий бусько є грїшним, фіксуємо також і такі, що йому не вистачило пари: «Буські на Спленїє паруються і летять у вирїї, а кому пари нема, вони його б'ють» (с. Тихе).

Наведені матеріали засвідчують, що образ лелеки надїлений низкою антропоморфних рис. Сучасні дослідники виявили їх у народних традиціях українських поліщуків і білорусів. Ці птахи мають пальці, душу, здатність плакати, пару, суди, можуть покінчити життя самогубством тощо¹⁸. У цьому контексті Тетяна Бернштам, досліджуючи орнітоморфні символи східнослов'янської культури, дійшла висновку, що деякі пташині образи-символи мають стїйкий характер, а їх символїчне мотивування не випадкове й пов'язане з особливостями поведінки птахів у природі та людей в обрядових ситуаціях¹⁹. А дослідник народної ігрової традиції українців Олександр Курочкін зазначив, що зоо-орнітономїнація «відображає особливе поважне ставлення до тварин і птахів, характерне для ранніх форм релїгїї»²⁰. Згадаємо також широко відому в Україні легенду про антропоморфне походження лелеки. Остання побутує не лише в Україні. Її знають білоруси, поляки, болгари²¹. Цей сюжет, вочевидь, є досить давнім і має свою передїсторїю. Він, зокрема, представлений і в іранській казці «Халїф-лелека». На Правобережному Полїссї його варїанти дослідники фіксували від початку формування української етнографїчної науки. Так, у 1896 р. Володимир Доманицький записав оповїдь про лелеку, який в минулому був чоловіком. Господь доручив йому донести й кинути в море зібраних ним у мішок комах, гадїв та їншу нечїсть, заборонивши заглядати до нього. Цїкавий чоловік не витримав, зазирнув у мішок, з якого розлетїлися комахи, гади поховалися в болота. У покарання Бог обернув чоловіка на бусла і звелїв усе зібрати. Цїєю роботою той зайнятий донинї (с. Яполоть)²². Сьгодні ця легенда продовжує широко побутувати в різних частинах Українського Полїсся. Наведемо пару текстїв, що вдалося записати автору: «Баяли, шо буську Бог дав мішок і сказав: «Неси і не розв'язуй». А він нїс да думає: «Дай я розв'язу да побачу». Як розв'язав, то ті вужї розлізлися. То Бог зробив його буськом, а до того він був людиною і сказав:»Йди да збирай їх, поки не позбираєш». Да і у нас бусьок якийсь на кубло принїс вужа. Да на кубло не кинув, а на землю. У нас колись було буськове кубло. То мїї дїд скинув його, не схотїв. Да той бусько поставив кубло на другїй вулицї да на клонї поставив. А дїд узав да й с того скинув. А він (бусьок) занїс у наше жито на полі, нанїс яєць і вивїв дїти» (с. Сварицевичі); «Бусол – то мужчина. Бог сказав Івану: «На тобї мїшка, лиш не розв'язуй його, а кинь у море». Іван не послухав і розв'язав. З мїшка виповзло гаддя. Господь покарав Івана, зробив його буслом, щоб він збирав гадїв". После Льї бусли злітаються на суд. І той, шо пари не має лишається на зиму. Вони летять после Іллі» (с. Буки Малинського р-ну Житомирської обл.).

Нещодавно одну з версїй легенди записали також російські етнологи під час монографїчного обстеження с. Рїчиці Ратнївського р-ну. Волинської обл. У зафіксованих оповїдях спостерїгаємо одне суттєве доповнення-апокриф: ім'я чоловіка, перетвореного Богом на лелеку, – Василь. В їншому текстї фігурує Адам як першолудина, котрїй Бог доручив укинути мішок у море. Однак у кїнці оповїдї знову виникає інформація про лелеку-Василя. У такий спосїб Василь спїввідноситься з Адамом і, вочевидь, теж може бути першопредком²³.

Додатковим аргументом на користь висунутої гїпотези є обрядова паралель

між слідами образів лелеки і Василя. Так, у 1854 р. священик с. Яполоть В. Абрамович описав святкування деяких календарних свят у своєму селі. Тут під днем 2 січня (за ст. стилем, 15 січня – за новим) знаходимо призабуте свято під назвою *Василіові ноги*, коли жінки ховали прядиво й веретена, виносячи їх з хати²⁴.

Іменування лелеки Василем виводить нас на різдвяні традиції рядження буслом, що побутували на Волинському Поліссі²⁵. Семантику рядження Віктор Петров пов'язував із землеробським мотивом святкового відвідання батьками-предками живих родичів²⁶. Можливо, й весняний приліт буслів у народній звичаєвості Полісся асоціювався з сезонним відвіданням живих померлими родичами напередодні початку чергового аграрного сезону й корелювався з заорюванням. Показово, що традиція зимового рядження буслом територіально накладається на традицію випікання уже згадуваної *буськової лапи*.

Аналіз польового та друкуваного матеріалу формує образ лелеки як тотема, кровителя врожая, що в минулому мав людську подобу. У календарних обрядах бусол є символом початку весни, тепла, аграрного сезону та завершенням останнього. Елементи-ознаки початку й кінця визначають медіативний характер образу, його зв'язок з предками, формують семантичні ланцюжки: «весна – вирій – птах – померлий предок – печиво» та «Благовіщення – лелека – вогонь – перша оранка (чіпання землі)».

Образ лелеки, що завжди повертається на Батьківщину, фактично і є уособленням останньої, живе і сьогодні. Таким цей птах постає перед нами у фільмі «Білий птах з чорною ознакою». Він – один із найдавніших народних символів вірності, любові до рідної землі, своєї домівки, образ незнищенності, який стає філософським у контексті наслідків Чорнобильської аварії, зникання десятків сіл, асимілювання поліщуків, їхніх традицій та уявлень.

Джерела та література:

1. Несен І.І. Культурні символи давнини: кінь у весільному ритуалі (на матеріалах Центрального Полісся) // Соціум, 2003. – № 3. – С. 263–268.
2. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965. – С. 77.
3. История русской литературы. – Т. 1. – М.-Л.: АН СССР, 1941. – С. 203.
4. Славянские древности. Энциклопедический словарь в 5-ти томах / Под ред. Н. И. Толстого. – Т. 1: А – Г. – М.: Междунар. отношения, 1995. – Т. 1. – С. 96.
5. Славянские древности. – С. 98.
6. Народний календар із Овруччини 50-х років XIX століття у записі Михайла Пйотровського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1995. – Т. ССXXX. – С. 312.
7. Свято припадає на 9 березня за новим стилем (24 лютого – за старим).
8. Зеленин Д. К. Описание рукописей ученого архива Императорского русского географического общества. – Пг., 1914. – Вып. 1. – С. 278.
9. Перетц В. Н. Студії над загадками // Етнографічний вісник, 1932. – Кн. 10. – С. 174.
10. Там само. – С. 176.
11. Доманицький В. Етнографічні матеріали. – Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. І.І. Вернадського НАН України (далі ІР НБУ – *ІН*). – Ф. І. – № 33496. – Арк. 54, 57.
12. Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1965. – С. 77.
13. Страхов А. Б. Полесское *буськовы лапы, галена* // Полесский этнолингвистический сборник. – М., 1983. – С. 206.
14. Агапкина Т.А. Этнографические связи календарных песен. Встреча весны в обрядах и фольклоре восточных славян. – М., 2000; Страхов А. Б. Полесское *буськовы лапы, галена* // Полесский этнолингвистический сборник. – М., 1983. – С. 205 – 212.
15. Агапкина Т.А. Этнографические связи. – С. 254–255.
16. Доманицький В. Етнографічні матеріали. – ІР НБУ. – Ф. І. – № 33496. – Арк. 13.
17. Зеленин Д. К. Описание рукописей. – С. 276.
18. Славянские древности. – С. 97.
19. Бернштам Т.А. Орнитоморфная символика у восточных славян // Советская этнография. – 1982. – № 1. – С. 23.
20. Курочкін О.В. Архаїчний весільний танець-гра «Журавель» («Бусел») // Українці в сім'ї європейській. Звичаї, обряди, свята. – К., 2004. – С. 26–27.
21. Славянские древности. – С. 96.
22. Доманицький В. – Арк. 51.
23. Белова О.В., Кабакова Г.И. Экспедиция в полесское село Речица // Живая старина. – 2001. – № 3. – С. 42–43.
24. Зеленин Д. К. Описание рукописей. – С. 275.
25. Курочкін О. В. Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» (з історії народних масок). – Опішне, 1995. – С. 349.
26. Петров В. Обрядовый фольклор народно-календарного цикла // Архів Музею-архіву літератури та мистецтва. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 11.